बालबालिकाको सामाजिकीकरणमा प्रारम्भिक बालबिकास केन्द्रको प्रभाव

त्रिभुवन विश्व विद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय शैक्षिक योजना तथा
व्यवस्थापन विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह द्वितीय
वर्ष (Ed. ५९८) को आशिक आवश्यकता
पूरा गर्ने प्रयोजनका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
शालिग्राम दाहाल
एम.एड. दोस्रो वर्ष
क्याम्पस रोल नं.: २०२
परीक्षा रोल नं.: २१४००७०
त्रि.वि. रजिस्ट्रेशन नं. ५९९९/८६
शैक्षिक वर्ष २०६२/०६४

प्रस्तुत
सुकुना बहुमुखी क्याम्पस
शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग
इन्द्रंपुर, मोरङ

माघ, २०६८

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

शिक्षाशास्त्र सङ्काय

शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, इन्द्रपुर मोरङ

विषय : सिफारिस पत्र ।

त्रिभुवन विश्व विद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, इन्द्रपुर मोरङका शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग अन्तर्गत एम.एड. द्वितीय वर्षका विद्यार्थी श्री शालिग्राम दाहालद्वारा “बालबालिकाको सामाजिकीकरणमा प्रारम्भिक बालबिकास केन्द्रको प्रभाव” शीर्षक प्रस्तुत शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार गर्नुभएको हो । निकै मेहनत र परिश्रमसाथ तयार गरिएको यो शोधकार्य बाट म सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि मूल्याङ्कन समितिमा सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०६८/ /

लक्ष्मीकुमार श्रेष्ठ

शोध निर्देशक

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस

शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

इन्द्रपुर, मोरङ ।

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

शिक्षाशास्त्र सङ्काय

शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, इन्द्रपुर मोरङ

विषय : स्वीकृति पत्र ।

त्रिभुवन विश्व विद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, इन्द्रपुर मोरङका एम.एड. द्वितीय वर्षका विद्यार्थी श्री शालिग्राम दाहालले त्रिभुवन विश्व विद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्कायद्वारा संचालित शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग अन्तर्गत एम.एड. तहको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्ने प्रयोजनका लागि प्रस्तुत गर्नु भएको “बालबालिकाको सामाजिकीकरणमा प्रारम्भिक बालबिकास केन्द्रको प्रभाव” शीर्षकको शोधपत्र सिफारिस साथ प्रस्तुत भएकोमा उक्त सोधपत्रको मुल्याङ्कन गरि स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधमूल्याङ्कन समिति

क्र.स.	नाम, थर	पद	हस्ताक्षर
१			
२			
३			
४			

मिति २०६८/ /

कृतज्ञता ज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङकाय, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विषयको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्ने सन्दर्भमा “बालबालिकाको सामाजिकीकरणमा प्रारम्भिक बालबिकास केन्द्रको प्रभाव” शीर्षकमा यो शोधपत्र तयार गरिएको हो ।

शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा मलाई विभिन्न विद्वान् महानुभावहरूवाट धेरै ठूलो सहयोग प्राप्त भएको छ । मलाई हाल सम्मको अध्ययनमा अवसर दिई हौसला प्रदान गर्ने मेरा आदरणीय बुबा, आमा प्रति हार्दिक आभारी छु । व्यस्त समयका वावजुद पनि मेरो अध्ययनलाई निरन्तरता दिन मलाई पर्याप्त समय र प्रेरणा दिने मेरी धर्मपत्नी रजीता तथा छोरीहरु सृजना, झरना र छोरा प्रसन्न प्रति पनि आभारी रहेको छु । मलाई अध्ययनमा प्रेरणा प्रदान गर्ने आफन्तहरु समेतमा कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु । यसका साथै सुकुना बहुमुखी क्याम्पसका क्याम्पस प्रमूख पीतकुमार श्रेष्ठ तथा शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभागका विभागीय प्रमुख आदरणीय लक्ष्मीकुमार श्रेष्ठज्यूको आवश्यक निर्देशन तथा सुझावका आधारमा आदरणीय गुरूहरू गणेशप्रसाद दाहाल, तोयानाथ अधिकारीज्यूहरूको सल्लाह र सुझाव अनुसार शोधपत्र तयार गरेको हुँदा वहाँहरू प्रति हृदय देखि नै आभार व्यक्त गर्दछु । साथै शोधपत्र पूरा गर्न मलाई समय समयमा सल्लाह र सुझाव प्रदान गर्ने आदरणीय उप-प्राध्यापक खगेन्द्रप्रसाद लुईंटेलज्यूप्रति पनि कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु ।

शोधपत्र तयार गर्ने सन्दर्भमा आवश्यक पाद टिप्पणी, सन्दर्भ ग्रन्थ सूचीमा वर्णन भएका कृतिका विद्वान् लेखक सम्पादक तथा प्रकाशकहरूप्रति पनि कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु ।

शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा आवश्यक प्रश्नावली भरी सहयोग पुऱ्याउनुहुने सम्बन्धित सहयोगी कार्यकर्ता, शैक्षिक व्यवस्थापक, कक्षा व्यवस्थापन समितिका पदाधिकारी तथा सरोकार वालाहरु सबैमा हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु । साथै कम्प्यूटर तथा भाषा सम्पादनमा सहयोग पुऱ्याउने भाईहरू पुस्कल, मुन तथा सतनलाई समेत धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

माघ, २०६८

शालिग्राम दाहाल

शोधसार

"बालबालिकाको सामाजिकीकरणमा प्रारम्भिक बालबिकास केन्द्रको प्रभाव" शीर्षकमा गरिएको यस शोधपत्रको मुख्य उद्देश्य बालबिकास कक्षामा अध्ययनको अवसर पाएका र नपाएका बालबालिकाको सामाजिकीकरणको तुलना गर्नु रहेको छ । यस शोध कार्य परिमाणात्मक र गुणात्मक मिश्रित ढाँचामा अपनाई सम्पन्न गरिएको छ ।

विराटनगर उपमहानगरपालिका वडा नं. ४ स्थित पोखरिया उच्च माध्यमिक विद्यालयका बालविकास केन्द्रमा अध्ययनको अवसर प्राप्त गरेर कक्षा एकमा भर्ना भएका र सिधै कक्षा एकमा भर्ना भएका बालबालिकाहरुको तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ । कक्षा एकका बालबालिकाको विद्यालयमा नियमितता, कार्यशैली, कार्यक्षमता प्रदर्शन, बानी व्यवहारको तुलना गरिएको छ । यस अध्ययनमा बालबालिकाको व्यवहार अवलोकन, लक्षित समूह संग छलफल, अन्तर्वार्ता प्रश्नावलीलाई साधनको रुपमा प्रयोग गरि वर्णनात्मक विश्लेषणत्मक अनुसन्धान विधिमा आधारित रहेर तथ्याङ्क संकलन र विश्लेषण गरिएको छ । प्राप्त तथ्याङ्कलाई तालिका र चित्रहरुको माध्यमबाट प्रष्ट पारिएको छ ।

वालविकास कक्षामा गरिने क्रियाकलापहरूले कक्षा एकको सिकाई उपलब्धिलाई प्रभाव पारेको पाइयो । बालबालिकाको सामाजिक व्यवहार, नैतिकता, आज्ञाकारिता, अनुसाशन, जस्ता सामाजिक पक्षहरूको विकासमा महत्वपुर्ण भुमिका खेलेको पाइयो । वालवालिकाको सर्वाङ्गीण विकासका लागि प्रारम्भिक वालशिक्षाको महत्वपूर्ण भुमिका रहेको छ ।

कक्षा एकमा आएका बालबालिकाको स्तर बढाउन विद्यालय आउनु भन्दा अघि बालविकास कक्षामा अध्ययन गर्ने अवसर प्रदान गर्नुपर्छ । नक्साङ्कनका आधारमा बालविकास केन्द्र स्थापना गर्नुपर्छ । बालबालिकाको सामाजिक संस्कार विकास गर्न उनीहरुमा सोचने वानि निर्माण गर्न सामाजिक वातावरण अनुकुल किसिमको पाठ्यक्रम व्यवस्था हुनु पर्छ यसले गर्दा उनीहरुको वैज्ञानिक कार्यशैली र सामाजिक समायोजन क्षमता संगठनात्मक सोचाइमा विकास हुन्छ भन्ने कुराहरुको सुझाव प्रस्तुत गरिएको छ । बालबालिकाको स्वास्थ्य, पोषण र सुरक्षाका एकीकृत कार्यक्रम संचालन गर्नुपर्छ । बालविकास शिक्षामा स्थानीय निकाय र संघ संस्थाको सहकार्यमा प्राथमिकता दिनु पर्छ, बालविकास शिक्षालाई आधारभुत शिक्षाको एकपक्ष मानेर बालबालिकाको सामाजिक जीवनसंग एकीकृत गरि शिक्षा

दिनुपर्छ भन्ने यस अध्ययनले सिफारिस गरेको छ । प्राथमिक तहका शिक्षकको समयानुकुल तालिमको व्यवस्था, बालविकास कक्षाका सहयोगी कार्यकर्ताको तालिमको अवधि बढाउनु पर्ने । बालविकास केन्द्र तथा विद्यालयमा कक्षा एकको विद्यार्थीका लागि उपयुक्त भौतिक सामाग्री तथा सुविधा बढाउन सुझाव प्रंस्तुत गरिएको छ ।

विषय सूची

शीर्षक	पेज नं.
सिफारिश पत्र	ii
स्वीकृति पत्र	iii
कृतज्ञता ज्ञापन	iv
शोधसार	v
विषय सूची	vii
तालिका सूची	x
चित्र सूची	xi
शंक्षिप्त शब्दावली	xii

परिच्छेद एक : परिचय

१.१.	पृष्ठभूमि	१
१.२.	समस्याको कथन	७
१.३.	अध्ययनको औचित्य	७
१.४	अध्ययनका उद्देश्यहरु	८
१.५.	अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरु	९
१.६	अध्ययनको परिसीमाः	९
१.७	पारिभाषिक शब्दावली	१०

परिच्छेद दुई : सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन तथा अध्ययनको सैदान्तिक खाका

२.१.	सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	११
२.२..	अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका	१३
२.३.	पुनरावलोकनको उपादेयता	१६

परिच्छेद तीन : अध्ययन विधि

३.१. अनुसन्धानात्मक ढाँचा १७

३.२. जनसंख्या १७

३.३ नमूनाको आकार र नमूना छनौट विधि १८

३.४ नमूना छनौटको आधार २१

३.५. तथ्याङ्कका साधनहरु २१

३.६ तथ्याङ्कका स्रोतहरु २१

३.६.१. प्राथमिक स्रोत २१

३.६.२. द्वितीय स्रोत २१

३.७ तथ्याङ्क संकलन प्रक्रिया २२

३.८ तथ्याङक् विश्लेषण प्रक्रिया २२

परिच्छेद चार : तथ्याङ्कको विश्लेषण र व्याख्या

४.१ बाल बिकास कक्षाले सिकाइमा पारेको प्रभाव २३

४.२ बालविकास कक्षाले सामाजीकिकरणमा पारेको प्रभाव ३६

४.२.१ कक्षाको भौतिक वातावरण र सामाजीकिकरण ३७

४.२.२ खेलकुद तथा मनोरन्जनात्मक सामग्रीले सामाजीकीकरणमा पूऱ्याएको सहयोग ३७

४.२.३. भाषा विकास क्षेत्र र सामाजीकीकरण ३७

४.२.४ गणित सिकाई क्षेत्रबाट सामाजीकीकरणमा फाइदा ३८

४.२.५ अभिनय क्षेत्र र सामाजीकीकरणमा सहयोग ३८

४.२.६. सिर्जनात्मक सिकाई क्षेत्र र सामाजीकीकरण ३८

४.२.७. स्वावलम्बन सिकाई क्षेत्र र बालबालिकाको सामाजिकीकरण ३८

४.२.८. विज्ञानसंग सम्बन्धित सिकाइक्षेत्र र सामाजिकीकरण ३८

४.२.९ कक्षा कृयाकलापका विविध फाइदाहरू ३८

४.२.१०. कक्षामा वालवालिकाहरूको सुरक्षा ३९

४.२.११ वालवालिकामा खेलको अभ्यास र यसबाट परेको सामाजिक प्रभाव ४०

४.२.१२ सामाजीकीकरणका लागि सिर्जनात्मक क्रियाकलापहरू ४१

४.२.१३ सामाजिक क्षमताको विकास गराउन वालवलिकालाई
प्राकृतिक अवलोकन ४१
४.२.१४ वालवालिकाको बौद्धिकता र सहज सामाजिक
जीवनमा पुगेको सहयोग ४३
४.२.१५. कक्षामा सिकाइने विधि र वालवालिकाको सामाजिकीकरण
बीचको तादात्म्यता ४४
४.२.१६ वालवालिकाको सामाजिकीकरण र कक्षा कृयाकलाप ४४
४.३ प्रारभिक बालविकास शिक्षा प्राप्त र अप्राप्त बालबालिकाको तुलना ४५
४.३.१ सिकाई क्षमता ४५
४.३.२ संज्ञानात्मक सीप विकास ४५
४.इं.३ सरसफाई सीप विकास ४६
४.४ बालविकास कार्यक्रमका समस्याहरु र तिनको कक्षामा प्रभाव: ४६
४.४.१. भौतिक साधन ४६
४.३.२. शौक्षिक सामाग्री ४६
४.इं.३. स्रोतको कमी ४६
४.५ समस्या समाधानका उपायहरु ४६

परिच्च्छेद पाँच : प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझावहरू

५.१. प्राप्ति ४८
५.२. निष्कर्ष ५०
५.३. सुझावहरू ५०
सन्दर्भ सूची क-ख

अनूसूचीहरू

क) अध्ययनका साधनहरु

१.	सामाजिक व्यवहारको अवलोकनबाट प्राप्त नतिजा	i
२.	बालबिकासका चरणहरू	ii
३.	सहयोगी कार्यकर्ताका लागि अन्तरवार्ता प्रश्नावली	iii
४.	प्रधानाध्यापकका लागि अन्तरवार्ता प्रश्नावली	v
५.	विद्यालय व्यवस्थापन समितिका पदाधिकारीहरुका लागि अन्तर्वार्ता प्रश्नावली	vi
६.	अभिभावकका लागि अन्तरवार्ता प्रश्नावली	viii
७.	विद्यालय निरीक्षकका लागि अन्तरवार्ता प्रश्नावली	ix
८.	स्रोतव्यक्तिका लागि अन्तरवार्ता प्रश्नावली	xi
९.	बालबालिकाको सामाजिक दक्षता अवलोकन फाराम	xii
१०.	बालबालिकाको बानी व्यवहार र सरसफाई अवलोकन फाराम	xiii
११.	भावना तथा संवेगात्मक विकासको अवलोकन फाराम	xiv

तालिका सूची

तालिका	शीर्षक	पेज
१.	प्रतिनिधिमूलक नमूना	१९
२	सिकाई क्षमताको तुलनात्मक अध्ययन	२३
३	संज्ञानात्मक सीप विकासको अवलोकन	२५
४	अवसर अप्राप्त वालवालिकाहरूको संज्ञानात्मक सीप विकासको अवलोकन नतीजा	२८
५	अवसर प्राप्त वालवालिकाहरूको सरसफाई सीप विकासको अवलोकन नतीजा	३१
६	अवसर अप्राप्त वालवालिकाहरूको सरसफाई सीप विकासको अवलोकन नतीजा	३३

चित्र सूची

चित्र	शीर्षक	पेज
१	अवसर प्राप्त वालवालिकाहरूको सिकाइ क्षमता	२४
२	अवसर अप्राप्त वालवालिकाहरूको सिकाइ क्षमता	२४
३	संज्ञानात्मक सीप विकास हुनेको संख्या	२६
४	संज्ञानात्मक सीप विकास नहुनेको संख्या	२७
५	अवसर प्राप्त वालवालिकाहरूको संज्ञानात्मक सीप नतिजा	२९
६	अवसर अप्राप्त वालवालिकाहरूको संज्ञानात्मक सीप नतिजा	३०
७	अवसर प्राप्त वालवालिकाहरूको सरसफाई सीप अवलोकन नतिजा	३१
८	अवसर अप्राप्त वालवालिकाहरूको सरसफाई सीप विकासको अवलोकन	३२
९	अवसर अप्राप्त वालवालिकाहरूको सरसफाई सीप अवलोकन	३४
१०	अवसर प्राप्त वालवालिकाहरूको सिकाइ क्षमता	३५
११	सिकाई क्षमताको तुलनात्मक अध्ययन	३६

संक्षिप्त शब्दहरूको पूरा रूप

गा.वि.स.	:	गाउँ विकास समिति
उ.म.न.पा.	:	उप-महानगरपलिका
जि.वि.स.	:	जिल्ला विकास समिति
वा.वि.के.	:	वाल विकास कक्षा
जि.शि.अ.	:	जिल्ला शिक्षा अधिकारी
उ.स.	:	उप-सचिव
शा.अ.	:	शाखा अधिकृत
वि.नि.	:	विद्यालय निरीक्षक
स.का.	:	सहयोगी कार्यकर्ता
ECD	:	Early Child Development Center
DOE	:	Department Of Education
SMC	:	School Management Committee
PTA	:	Parents Teachers Association
CDC	:	Curriculum Development Center
NCED	:	National Center For Educational Development
EMIS	:	Educational Management Information System
FGD	:	Focus Group Discussion
CERID	:	Research Center for Educational Innovation & Development